

קריאתו, על כrhoו הוא מפחית מן הטעמה הרבה ונותה להיחיד את הקצב, וויצאים הדברים נמייקול ועצוריים מאוד ומרוחקים מעט מן הקורא, הצד הרגש שבhem משתק; שהגיוון עיקר עניינו הפסיק והחצמדה, והרגש עיקר עניינו השפלת הקול והרמתו ושינויו והשתיקה שבתוך הדיבור. דיאלוג של עגנון נשמע כסיפור בלשון שלישי, והדברים יש בהם טעם לא כמה שקרה עתה לפניו עניינו של הקורא, והוא שותף לו, אלא כמה שקרה והוא כבר; לשון אחר – יסוד הדרמטי שבדברים מתמעט ויסוד האפי שבhem מתי גבר.⁸.

*

מעתה מתברר לנו צד הייחוד: כל אותה שעה שהדברים נשמעים כאילו מטילתם אחת וישראל ונמוכה ונמשכת ואין בה עליות ומורדות, מבקשים הלשון – שהטעינה היוצר משא הרבה – ותוכן הדברים – שפעמים טיבו דראמטי הרבה מאד – לפרק בכוח ולטטל את הקורא, שירים את קולו וישפלו ויחיש את מהלכו ויאיטו ויצעק ויבכה ויצחק, פירוש – שיעשה קרייאתו בבואה לרגשותו. נמצא שהדברים רק לمراقب עין כד הם, ובאמת אינם כד. מתחת לחזותם החיזונה, שהם מישירים ללכת ומנמיכים את קומתם, אתה מוצא שהם גרעשים ונאבקים וմבקשים לפרק החזזה; ודוקא עקה זו שמעיקה עליהם הצורה החיזונה מגבירה את תחושת המאבק שחש הקורא בדברים ואת רגשותו. עגנון מסלק את הפיסוק שבזמןנו ומריעיב את הקורא, והרעב זעק מתוך הדברים: מתוך שסתם את הרגשה ולא פירשה והוא מעמיד פנים מפולמות, הקורא נרעש בכפל.

אםאמת הדבר, חייב הוא שייראה אף בשאר עניינים שבטי פורים, שאין הלשון אלא עניין אחד שאורה של יצירה חוזרת

9. השווה, דרך משל, את המשפט 'זעיר את אבי, ויצעק צעה גדולה ומרה, לאה' (בדמי ימה, תש"ג, ע"ח) כמוות שהוא כתוב, למשפט זה שהוא מפוסק: 'זעיר את אבי, ויצעק צעה גדולה ומרה: "לאה !!"' והדברים נראים בראייה ברורה.

ונקרן ממנה; ובאמת יש לו ידים גם בעניינים אחרים. דרך
משל, בשעה שגורלוֹת הנפשות שבטיספור מכאים ומרדי-
עישים את לבו של הקורא, עומד עליו עגנון ומסיח את
דעתו כביבול, ונוטן בו ראייה שמרחוק וمبادילוּ מן הקורות
שבטיספור, כגון בסופו של 'תמול שלשום'; בשעה שבו
של הקורא נגמר בו מפני מקרא מותו של יצחק — אף שם
אין עגנון שווה בעניין המות כלל, וכל אמירתו דרך אגב:
'ביום שהביאו את יצחק לקבורה נתקשו השמים בעבים'¹⁰
— עגנון מה הוא עושה? תחילתה הוא משכיח כביבול את
מותו של יצחק בדיבור של אידיליה על שמחת העולם:
'שמחה גדולה הייתה בעולם. לא נראתה שמחה כזו. כל הcape-
רים שביהודה ושבגליל ושבפלת ושבהר העלו פרי תבואה
וכל הארץ הייתה כגן אלקים', ומכביד את הלב בניגוד
שמנוגדים הדברים. אחר הוּא מעלה פתאום קוראים שבゴף
שני, מעשה מספר-טורדן שאינו מניח לקורא לעולם לשכינה
שלא חיים לפניו אלא סיפור: 'זאתם אחיםינו אנשי סגולתנו
שבכנרת ושבמרחבה, שבعين גנים ושבאות גוני היא דגניתה
יצתם לעבדתכם...', וחוזר ומזכיר את יצחק: 'זו העבודה
שיצחק חברנו לא זכה לה...', וחוזר ומרחיק את הקורא
מןנו: 'ואנחנו נספר מעשי אחיםינו ואחיותינו בני אל חי
עם ה', העובדים את אדמת ישראל לשם וلتהלה ולתפארת'.
ומסיים במין תם ונשלם שפניו מיצחק ולהלאה אלא שנייתו
של יצחק מרuida בו: 'נשלמו מעשו של יצחק מעשיהם
של שאר חברי וחברותינו יבואו בספר חלקת השדה'.
הדברים שמתקשים לצקה גדולה נאמרים בדמימה דקה,
ולפי שהאש עצורה והיא דחוקה ודוחסת, לפיכך בעירתה
בכוח רב.

זה אין בו חידוש, ואם לא טעות בידי כבר עמדו עליו גדו-
לים. אני לא ביקשתי להראות אלא שפיסוקו של עגנון אף
לו יש צד ביחיד שנותיחה לשונו בספרות ובמה שנשמע
לקורא מתוכה.

10. תמול שלשום, תש"ב, ע' 606, ואת המלאכה עושים תחתיו
השמות שבכו והטבע שנתבלב.

מקורותיו של 'מעשה רבי גדיאל התינוק' בספרות הקבלה

מאת גרים שלום

סיפור עגנון מרובים בהם גלגולי מוטיבים
שבאו לידי מדברי ראשונים, פשוטו צורה ולבשו צורה
ונעשו דבר חדש ואחד בידיו. סיפוריה האגדה הקטנים שלו
הם חטיבות ספרותיות מושלמות, שלימודן צורתם משכיחה
את גלגוליהם ברוחו של האמן מעין לעניין.

מעשה רבי גדיאל התינוק הוא סיפור ילדים, מעין נוסח
יהודית של אגדות האצבעוני אצל האחים גרימן ואנדרסן,
שחן של מסורת יהודית משוכן עליו¹. הגיבור נולד בזכות
התורה שהייתה אביו מלמד לתינוקות מישראל, נעשה עילוי
גדול בתורה ובשבעים לשון, וקטנותו המפליאה מסייעת
לו להציל את ישראל בשעת עלילת-דם כמסופר כאן. סי-

1. כל סיפורו של שמואל יוסף עגנון כרך שלישי, תרצ"א, עמ'
שמט—שנד. הסיפור נדפס לראשונה בירחון ('הרימון')? בשתת
תר"ף או תרפ"א. מסיפורו של עגנון נתהווה הסיפור 'זעירא
קטינה' ש. בז'צ'ין פרסם בכתבים לבני הנעורים', ספר חמישי,
פרנקפורט ע"ג מיין תרפ"ד, עמ' 69—105. כאן עובדו בהרחבה
גודלה המוטיבים של סיפורו של עגנון, ושמו של רבי גדיאל
נתחלף בשם זעירא-קטינה. עגנון עצמו השתמש במעשה ר' גדיאל גם בסוף מעשה עזריאל משה שומר הספרים, באותו
כרך, עמ' ריב.

פור המעשה מתרחש בארץ ישראל או סביבתה.² הכותר ההורק בראש שפעת קלגים להעליל על ישראל בלילה פסח בולע את רבי גדייאל שקפץ לתוכו כוסו של אליהו, כי נטל את הכוס ושתחא את כל היין כדי ליצוק שם דם. רבי גדייאל, כיונה במעי הדגה, מצליה להחזיק מעמד במעיו של אותו רשות ובעת החקירה והדרישה עולה בגרונו ומונעו מלדבר את דבריו כזביו, ובסתומו של דבר מדבר מתוֹר גרונו ובלשונו של אותו רשות ומגלה להם את כל העלילה. וכשתלו את הכותר על העץ, בא אליו הנביא והוציא את רבי גדייאל מותוֹר מעיו, ובכונף אדרתו הביאו לחמי טבריה ורחציו שם. זהלבישו כתנו אור והכניסו למערה אחת ממערות צדיקים³ והיה יושב ולומד עמו קטיגוריא על הרשעים שמציקים כל כך לבניו של הקדוש ברוך הוא. ועדין רבי גדייאל יושב בישיבה של צדיקים ורשות בכתב אמרת כל דבר פשע שמלויצים אומת-העולם על בניו של הקדוש ברוך הוא ובבוא יום ה' הגדור והנורא יצא רבי גדייאל ממקומו וילבש בגדי נקם ויעד כמעיל קנאה... לאמור כך וכך עשיתם כך וכך הלוותם.

מןין לו לעגנון דמות זו של רבי גדייאל התינוק? התשובה מענית ומעבירה אותנו לצינורות של מסורת-האגדה של בעלי הקבלה. מקורה הבלתי-אמצעי של עגנון היה בלי ספק אחד מספריו המוסר וההנאה העיקריים של המקובלים האחרונים, הוא ספר הידוע בשם 'שולחן ערוך של ר' יצחק לורייא'. ספר זה, שהופיע בעילום שם המחבר או המהדיר באמצע המאה השבע-עשרה, אינו אלא עיבוד קל של ס' נגיד 2. אביו מגלה שערת ראשו על קברו של ר' שמעון בן יוחאי בלבד בעומר.

3. העברה כזו של קדוש שנהרג על קידוש השם למערת הצדקה על ידי אליו נזכרה בסיפור מיתה ר' עקיבא במדרש משלוי (ט, ב), מהדורות בובר, עמ' 62. שם אליו נוטל את ר' עקיבא המת על כתפיו ומעבירו מרומי לקיסרין, ומשם למערה הנפתחת לפניו. ואליו פותח ואומר: 'אשריכם צדיקים... יראי אליהם שגנוו וטמור לכם ומשומר לכם מקום בגין עדן לעתיד לבוא'.

מקורותיו של 'מעשה רבי גדייל התינוק' בספרות הקבלה ומצוה לר' יעקב בן חיים צמה, מאנוטי פורטוגל ומראשי המדברים בקבלה האר"י ביחסלים במחצית הראשונה של המאה השבע עשרה.⁴ ס' נגיד ומצוה לא נדפס כולם, ובתבונתו הידועים מقلילים כמה דברים שחסרים בדפוסים, אבל נמצאים בשולחן ערוך של האר"י, שנדפס בפעם הראשונה כבר כחמשים שנה לפני דפוסו הראשון של ס' נגיד ומצוה.⁵ ר' יעקב צמה סידר את הספר השלם מܬוך כתבי האר"י וכתבי תלמידו ר' חיים ויטאל שהיו לפניו בכתב ידו. וכך, בשולחן ערוך האר"י, אנו מוצאים בפרק המכונה 'קריאת [!] בחכמת הקבלה' את הסיפור המבוקש לנו⁶. אמנם סיפור זה, כמעט באותו לשון, הובא גם בס' חמדת ימים, מספריהם המופת של ספרות היראים מתחתי לסת המאה הי"ח, בחלק לשבת קדש פרק ט', שם 'כתבי הרב ז"ל', שהוא האר"י או תלמידו הרח"ז. אבל شيئا קטע

4. ס' נגיד ומצוה נכתב בדמשק בסוף כסליו שנת שצ"ח (1637), לפי עדות המחבר בהקדמתו בכמה כתבייה, ועיין פרומקין בתולדות חכמי ירושלים, ח"ב עמ' 23, ומה שכתבי במאמרי על ר' יעקב צמה בקרית ספר שנה כ"ז (תש"י), עמ' 190.

5. שטיינשנידר (ברישימת הבודיליאנה, עמ' 1136) ושאר הביבליוגרפים לא הכירו את זהותו הייסודית של הספר עם ספרו של ר' יעקב צמה ולא קשרו בושמו. ס' נגיד ומצוה נדפס בפעם ראשונה באמסטרדם תע"ב, ואילו השלחן ערוך ('שלחן ערוך / כתבי קודש שלו') — כך בשער הדפוס הראשוני נדפס בפולין (חסר מקום ושנת הדפוס) בערך בשנות ת"כ—ת"ל. המוציא לאור הראשוני מעלה בהקדמתו את הרושם כאילו הוא עצמו סידר את הספר: 'חקרתי ודרשתי למצוא דברי חפץ בחיפוש אחר חיפוש וללקוט דברי>Show me'. האם הוא ידוע משאר מקורות? הוא חותם 'המעתיק והמעתיר יצחק בן הגאון הגדול המפורסם מהר"ר חיים אשר עטרת מלכותו שבק חיים לכל חי בק"ק פוזנא הבירה'.

6. בדף פרנקפורט דאודרה תנ"א, דף כ"ז ע"ד—כ"ח ע"ב. (הדף הראשוני אין לו סימני דפים, אבל המאמר נמצא גם שם במקומו).

7. בדף ויניציאה תקכ"ג, ח"א דף סח ע"ב.

אחד בתחילת הסיפור מוכיח שעגנון לא מ'חמדת ימים' שבאלא מ'שולחן ערוֹך של האריי'. זהה לשון הסיפור שם: 'ב להיכל נוגה בג"ע יש ראש ישיבה בהיכל נוגה סתיים וגניז וטמיר בהיכל קוֹן ציפור'⁸ והוא רב גדיאל נער⁹. וכל עמקי התורה וסתירה הוא מגלה ועל ידו ניגלים וכל הצדיקים תאוותם עליו והוא נולד ביום השמד והיה לומד תורה במערה א' והוא בן ז' שנים ובאו גוים ומצאוהו לומד ועשוי אותו חתיכות ועתה נשמהו למרום ואו' כמראה הקשת אשר יהיה בענן ביום הגשם כן מראה נוגה סביבותיו ומראה דמות כבוד ה'¹⁰ והעמידו הקב"ה לפניו ונשבע להנחילו hicel נוגה ולגלות על ידו בג"ע סתרי תורה ועמוקיה שלא נגלו קודם לכן וכל הצדיקים שבג"ע תאוותם לראותו ושומעים ממנו עמקי תורה וסתירה. בשעה שהוא יוצא אותן שם המפורש יי' בולטות ונוצחות על ראשו וכל הצדיקים שמחים בו והוא נופל על פניו וגועה ובוכה שלא זכה לבן בעור למזהה¹¹. ויהושע בן יהוץ כהן גדול עומד ומנחמו ועומד ואוחז בו ועמידו על רגליו ואומר קום לך חורי חורי הם בניך. ושביעים תעניות התענה ר' בן זכאי לראותו והראו לו בחלום גנזי ז' רקיעים ולסוף כולם ראה אותו ברקיע העlion מזהיר כזוהר הרקיע ושביעים מלאכים סביב¹² וחמשים מפתחות בידו וכיתות של נשמות צדיקים לפניו ואותיות שם המפורש ניצירות¹³ על ראשו ונגנו מיד ולא ראהו. אמרו לו עד כאן הורשית וזה כמראה הקשת [אשר יהיה בענן כן מראה

8. צריך להיות: סמוך להיכל קוֹן צפורה, ועיין על כך למטה.

9. בס' חמדת ימים חסרה תיבת 'רבי' ונאמר רק: גדיאל נער.

מכאן שהכינוי המלא 'רב גדיאל נער' כפי שנמצא בשולחן

ערוך של האריי, הוא שהשפיע על מתן השם אצל עגנון.

10. הפסוק אינו כorrecto. בח"י הוא חסר.

11. בח"י: ובשעה שהוא מוציא אותן שם המפורש מפיו.

12. בח"י: להיות לו בן בעה"ב.

13. בח"י: סביבותיו.

14. בח"י: יוצאות, וצ"ל נוצחות.

מקורותיו של 'מעשה רבי גדיאל התינוק' בספרות הקבלה הנגה סביב הוא מראה דמות כבוד ה'¹⁵. וחקרו החכמים על אביו שזכה לבן זהה וממצאו שמדובר לא ראה צורת אדם [רשע]¹⁶ ולא נסכתל מעולם בקשת בריתו ולא הוריד ידו למטה מטיבורו ולא קם מלימודו לעסקי העולם ולא היה צדיק בעולם שלא היה מצטרב בצערו ולא דיבר מעולם בדברים בטלים אלא עוסק בתורה ובמצוות והוליד בן כזה ומיד מת וילדתו אמו ומתה מיד ונשאר יתום ונתגדל בצער ודוחק גדול ולמד תורה הרבה ונחרג על קידוש השם זוכה לכל זה.

הנה לפנינו אגדה קבליית, שאמנם נקודת-הכבד שלה בתיאור הדרכו של رب גדיאל נער בגניעדן אבל גם היא מתחבשת על סיפור-מעשה בעולם הזה. הקווים המקשרים אגדה זו עם סיפורו של עגנון ברורים. מכיוון שם הגיבור שעגנון החליפו לרבי גדיאל התינוק, ובכך נוצר לו המעבר לאגדת האצבעוני, מוטיב שאינו נמצא כלל במקורו הראשון. על קטנותו של רבי גדיאל בשנים, המזוכה אותו בכינוי 'נער', נתוספה אצל עגנון קטנותו בקומה. גם אצל עגנון הוא נפטר בהיותו צעיר לימי, כנראה לפני שהגיע לבני-מצוה. קדושת אביו, שהודגשה במקור מקודשא של 'שומר הברית' במובן המדוייק של המקובלים, נהפכה בסיפור החדש למעלתו של מלמד-תינוקות. בשתי האגדות מקדש רבי גדיאל את השם, אלא שסיפורו של עגנון אינו אומר בפירוש, אם גיבורו נפטר במעיו של אותו רשע אחרי שמילא את שלו חותו או שמא הוציאו אותו אליו הנביא חי משם. יותר נראה ההסבר השני, שהרי אינו מעביר נפשו במישרין לגניעדן אלא רוחץ את גופו, שנתכלך בטומאתו של אותו רשע, בחמי טבריה.

הסיפור שר' יעקב צמח ובעל ס' חמדת ימים העתיקו מכתבי הארץ, אינו שייך לתחום קבלה זו. מקורו האמתי הוא בספר 'צואת ר' אליעזר הגדול' הנזכר גם כן 'ארחות חיים'

15. בשלחן ערוך הובאו רק שתי המלים הראשונות של הפסוק.

16. כן הוא נכון בה"י. בש"ע : צורת אדם מימי.

שאין להחליפו בספר-מוסר אחר ורב כמות ממנו שנדפס בשם זה פעמים רבות. ספר קטן זה מכיל בחלקו הראשון הנהגות חיים ומוסר, ובחלקו השני תיאור של גן-עדן, ומתחוד דפוס פראג שע"ב של ספר זה הדפיסו אהרן ילינק לפניו כמאה שנים באוסף המדרשים שלו 'בית המדרש', בשם המלא' כותי 'סדר גן עדן' שנתה חדש על ידו¹⁷. ושם (עמ' 136—137) נמצוא גם הסיפור שלפנינו בשינויים קטנים. גם על השאלה כיצד הגיע הספר זה להימנות בין 'כתבי הרבי' בבית מדרשם של מקובל ירושלים, אפשר לענות בבירור. רבי חיים ויטאל העתיק לעצמו אוסף גדול של מאמרי קבלה ומדרשי חז"ל, שעוד לא נדפסו בזמנו או שלא ידוע כי נדפסו. קווצה גדול זה אינו מכיל כמעט כל דבר מקבלת האר"י עצמו אלא דברי ראשונים בלבד. בידינו נשארו העתקות מקובץ זה, אחת שנעשתה על ידי בנו ר' שמואל ויטאל, והיא עתה בספרית בית-המדרשה לרבניים בניו-יורק¹⁸, ואחת שנעשתה על ידי נכדו ר' משה ויטאל ונזכרה ברשימה כתבייד שהיו בידי ר' אליעזר אשכנזי איש טוניס ותיאור כתבייד זה הגיע אליו במכtab מאח ר' יוסף כהן טנוגי איש טוניס בתחילת שנת תרצ"א. כתבייד אלה הכילו את ס' ארחות חיים הנ"ל, שהרחיו העתיק לעצמו מתוך כתבייד. ר' יעקב צמח הכיר יפה את ר' שמואל ויטאל בدمשך, ובלי ספק העתיק ממש את האגדה ובאופן זה נכללה בכתביו האר"י. בעל 'חמדת ימים' הכיר את כתבי הרח"ז שנשאו במצרים ויכול היה להעתיק ממש.

ומה טיבו של ס' צוות ר' אליעזר הגדל על שני חלקיו? ילינק ואלה שהעתיקו ממנו, כגון אייזנשטיין באוצר המדרשים, נתפסו להשערת-שוא של ר' מנחם לונזאנו שכונת הצוואה אינה לר' אליעזר בן הורקנוס אלא לחכם האשכנזי ר' אליעזר בן יצחק שנקרא לפעמים ר' אליעזר הגדל. חכם זה היה חי באמצעות המאה האחת עשרה. דברים אלה

17. בית המדרש, חדר שלישי, ליפסיה תרט"ו, עמ' 131—140.

18. ראיתי כתבייד זה בשנת תרצ"ח. סימנו A 78, ויש בו קמג דפים.

מקורותיו של 'מעשה רב' גדיאל התינוק' בספרות הקבלה

בטלים מעיקרם, ואין כל ספק שהספר הזה שיך לכתבים שנתחברו בחוג ספר הזוהר, כפי שככל השוואת תכנו ולשונו עם ספר הזוהר יוכיחו. ובאמת באה הוכחה זאת באריכות רבה ובדיוק שאין אחוריו כלל בשני הפירושים, שנים מגדולי חכמי פולין חיברו בדורות האחרונים על החלק הראשון שבספר, דהיינו נון עלי הנגגות המוסר. בכך הוא שני החכמים, ר' גרשון חנוך לויינער מרוזין¹⁹ ור' אברהם מרדיי ווירניקהוסקי²⁰ משלוניהם לא נתכוונו אלא להראות בספר ארחות חיים בחלק הצואה שלו ספר קדום הוא מזמנו של ר' אליעזר בן הורקנוס. ומכיון שהאמינו שבעל הזוהר גם הוא מהתנאים, הביאו הוכחות למכביר המקשרות את שני הספרים. אליבא דאמת, ה'מקבילות' כמעט לכל מאמר ומאר' מר שהביאו מן הזוהר, מדוייקות הן לאין ערוך מהמקבילות משאר דברי רוז'ל, ואחדות האופי הספרותי והסגנוני בספר רים הוכח לכל קורא ומעיין בפירושיהם. ומה שהחכמים אלו לא עשו לחלק על 'סדר גן עדן', ניתן גם הוא להיעשות. והקירהה של התוכן ושל שימושיה הלשוני בין שני הספרים בולטת מאד. אפשר לומר שעשרה העמודים של סדר גן עדן מראים כיצד בעל הזוהר היה כותב אילו כתוב את ספרו עברית.

גם במעשה רב גדיאל נעדר ניכרים שימושי-לשון הרגילים בספר הזוהר. ואזכור כאן מקצת דוגמאות, אלא שיש להתרחש בפרק שר' יעקב צמח הקציע ושיפוץ קצת לשונות שבמקורו היו קרוביים יותר ללשון הזוהר, כפי שנראה גם מן הלשון בסדר גן עדן' הנדפס. וייתר מזה בנוסח של כתבי היד הקדום של ס' ארחות חיים הנמצא בספריה הלאומית בפריס ס"י 197 מדף ^a 190 ואילך. ב'שולחן ערוך האר"י נאמר, למשל, 'כל הצדיקים תאोתם עליו', אבל במקור היה כתוב 'תאותם אצלו', והוא לשון הזוהר: 'תיאובתא דלהון לגביה' (ח"ג דף ק מג ע"ב). הביטוי 'אותיות שם

19. ספר ארחות חיים עם פירושו נדפס בלובלין תרט"ג.

20. ס' ארחות חיים עם פירוש דמשק אליעזר, ורשה תרמ"ח.

המפורש בולטות ונוצחות על ראשו הוא ביטוי הרגיל בזוהר, כגון בח"ג דף קסיד ע"ב בתיאור של אותיות ספרה תורה של המשיח: 'אתוֹן דיליה שלחוֹא דאשא ... כלְהוּ בלטִי ומנצָצֵי', וכן שם דף קעג ע"א: 'אתוֹן כלְהוּ לא משתכחין לעלמיַן בלטִי ומנצָצֵי'. שימושי זהה כאלה 'בול-טימ ונוֹצָצִים' יותר בכל שאר חלקי סדר גן עדן, ולא כאן המוקם להאריך בזה²¹.

גם המagaraת של המוטיבים שבתוכה נמצא הסיפור בסדר גן עדן' ותיירואו, הולם לבדוק את ספר הזוהר ותיירואו גן עדן שבו, אלא שבעל הזוהר רגיל להכנס וריאציות בתיאורים כאלה איפילו במקומות שונים בזוהר עצמו, ומכל שכן בשאר כתבייו או 'מקורותיו' הדנים בנושא זה, כגון בקטעים המזכירים ל'ספר הנור', המובאים בארכיות בס' משכו העדות לר' משה די לייאן, וכולם כתובים אף הם בלשון העברית ה'זוהרית' של סדר גן עדן. וריאציה כזו יש למשל בעניין 'היכל הנוגה' הנזכר כאן. בסדר גן עדן הוא היכל 'סתים וגניז וטמיר בהיכל קן צפור'. מתוך המשך הדברים בסדר גן עדן' ברור שהוא מקום בגן-עדן התחתון, גן-עדן הארץ, ואילו בזוהר מחולק תיאור זה בשני מדרגות שונות: 'היכל הנוגה' הוא מן ההיכלות הגנויזים והטמירים שבגן-עדן העליון, לפि תיאור שבעה ההיכלות האלה בזוהר פרשת בראשית, ח"א דף מב ע"ב, ובפרשת פקודי ח"ב דף רמח ע"א. ברם, 'היכל קן צפור' נמצא גם לפि ספר הזוהר בגן עדן שלוטה. בספרותנו נזכר היכל זה, כמקום מושב המשיח בגן-עדן, רק שני מקורות הללו שלפנינו, בזוהר ובס' ארחות חיים. והוא מוטיב הבנוי יכולו על טהרת המיסטיקה: מצות קן צפור, שבזכות קיומה עתיד לבוא המשיח — לפि המדרש דברים רבה — הפכה למקובלים למקום מושבו הגנויז.

21. פתיחת האגדה על רב גדיאל שונה קצת במקור. שם נאמר: 'בגן עדן יש ראש ישיבה בהיכל האגוז והוא היכל הנוגה סתום וגנויז סמור להיכל קן צפור'. היכל סתום וגנויז לא נזכר במדרשים אלא בס' הזוהר בלבד, כגון בח"ב דף רמו ע"ב. ע"א: היכלא עלאה טמיר וגניז וכן שם ח"ב דף רמו ע"ב.

מקורותיו של 'מעשה רבי גדיאל התינוק' בספרות הקבלה של המשיח לפני התגלות. בשם שהמשיח יוצא מכך צפור זה לפי הזוהר (ח"ב דף ז ע"ב ואילך, ח"ג דף קצ'ו ע"ב וריב ע"ב), וכך הוא גנו' גם לפי ס' ארחות חיים 'בהיכל הפנימי אשר המשיח בו, הוא הנקרא כן צפורה, והמשיח יוצא שם וכל הצדיקים יוצאים עמו ומלבש בלבגדיו נקמת העתיר דים לו לישועתן של ישראל'²². בנוסח המקורי של ס' ארחות חיים נאמר שהיכל הנוגה, שרב גדיאל נער משמש כראש ישיבה בו, הוא 'סמוך להיכל כן צפורי'²³. נמצא איפוא שגם לפי כח הדמיון של המחבר נער קדוש זה זכה באמת למעלה עילאית בהיכלי גן-עדן. עצם הרעיון של ילד עילי וטהורי נפש, שנהרג בקטנותו על קידוש השם, הוא הוא הזוכה למעלה הגדולה מכולן, והוא ולא אחד מגאנני התורה נעשה שכנו של המשיח בגן-עדן — בא למדנו הרבה על הלדי נפשם של המקובלים שבתוכם נולדה אגדה זאת²⁴.

22. בית המדרש ח"ג, עמ' 132.

23. השם השני שניתן להיכל זה בנוסח שב'בית המדרש' ובכ"י פאריס : היכל האגות, אופיני אף הוא לחופש בו משנה בעל הזוהר לעיתים את צירופי המוטיבים המעניינים אותו. בתיאור היכלות שבפ' בראשית אין אלו שמות נרדפים, אלא ההיכל השמי (היכל הרצון, ולא היכל הנוגה) נקרא 'היכל גנת אゴז' (ח"א דף מד ע"ב). שינויים כאלה באיתור שמות וענינים רגילים בתיאורי הזוהר על גן-עדן.

24. השאלה מה נעשה לנשומות ההרוגים על ידי גויים העסיקה את המקובלים גם אחרי ספר הזוהר, ובסת' לימודי אצלות המוחות לר' חיים זיטאל (והוא באמת מקבלת ר' ישראל סרוק) בא דברים מלאים כח דמיון על זה (ושוב לגבי תיאור 'היכל' אחר, הוא היכל השני הנקרא 'היכל עצם השמים') : 'ידע כשהרג אדם מישראל ע"י אומות העולם אעפ"י שאינו צדיק כיון שקבל עונשו בזו שנהרג ללא משפט, מיד בא אור – פני אל ולוקח נשמהו ותclf מעורר [מלאך אחר בשם] יוצפח ידרון לקראותו ולוקח הנשמה ומכניסה בפתח שהוא ממונה עליו וחוקק נשמהו ומה שאירע בה בפורפירא דמלכא ...ונקרא בגדי תכלת ואח"כ מבהיק יותר ונקרא נור דלוק, ולעתיד לבא יתלבש הקב"ה לבוש אדום זה ויונקום דם עבדיו השפוך, ונשמה זו הויאל ונחקרה בפורפירא בו נזדקה ומתקדلت אעפ"י שאין בה מעשים יובים

השם 'רב גדי אל נער' לא נמצא בזוהר שלפניינו, אם כי נזכר מלאך בשם גדי אל בתיאור הזוהר של היכל הזכות (הבא אחרי היכל הנוגה), ונאמר עלייו בפרשת פקודי ח"ב דף רנבי ע"א שהוא יושב בפתח השלישי של היכל זה לצד שמאל והוא שוקל את כל העוננות והרעות שהאדם סוטה אחריהם בעולם הזה [במקום ללכת בדרך הישרה] והוא מורייד אותו לתוכם המازנים להישקל כנגד הזכויות שהוכנסו על ידי אותו מלאך שכנגדו. הוא מלא איפוא תפקיד הדומה לתפקיד שרבי גדי אל מלא בטיפרו של עגנון, רושם בכתב אמרת כל דבר פשוט שלעליזים אומות העולם'

ולטובתה נשברת ונחרגה ואחרי שנחקרה נותרו אותה בחופה הרاوي[ה] לה לפי ערכיה כי בהיכל זה יש חופות רבות מאד, ולפי שאין בה מעשים נכוית מחופה זו ומצטערת ומתבישת ממעישה ובזה מקבלת עונשה, ואז פותחין לה חלון אחד בהיכל זה ומחלוון זה בא לה קורת רוח ואור מגן עדן ונוחן בו כח לישב בחופה זו, ואור זה הבא אליה דרך חלון נקרא רוח חיים' (למודי אצילות, מונקאטש תרנ"ג, דף ל ע"ד, ומספר זה העתיק בעל ט' עמק המלך דף קעג ע"ד, ולא הזכיר מקורו). גם מוטיב זה נתיסד (מתוך הרחבה) על דברי ט' הזוהר בפ' פקודי בתיאור ז' ההיכלות, ח"ב דף רמו ע"ב, האומר ביתר קיצור כי תחת ידי המלאך אורפניאל שבhicl עצם השם נמצאות כל NAMES הרוגי בית דין והרוגי אומות העולם, והוא חוקק את DIKONIHM במלבשו והם נעשים נר דлок והמלאך מעלה אותו לעלה, מראה אותו לקונו, ואזוי הוא (הקב"ה) לוקח אותם וחוקק את הרוגי האומות בפורפירה שלו. רעיון זה של הפורפירה שחוקקות בו NAMES הרוגי אומות העולם, חביב על בעל הזוהר וכבר הובא, בלי עניין המלאך אורפניאל, בהיכלות בפ' בראשית ח"א דף לט ע"א. הרעיון מיוסד על מדרש תהלים למזמור ט: 'כל צדיק שאומות העולם הרגין אותו הקב"ה נותן אותו בפורפירה שלו שני' ידין בגויים מלא גוויות'. אצל ר' ישראל סרוק הפכו הצדיקים להפוכם, שכן הבין את דברי הזוהר בפר' פקודי בהמשך תיאורי החופות של הרוגים אלו, שלא על צדיקים נאמרו הדברים. ר' אברהם בן עורייל (מחסידי אשכנו) הביא אגדה זו על הפורפירה שהקדושים מישראל מצוירים בו, ממדרשי שיר השירים, עיין במהדורות א. אורבך, ח"א (תרצ"ט), עמ' 38 ועמ' 52.

מקורותיו של 'מעשה רבי גדיאל התינוק' בספרות הקבלה על ישראל. ונראה שיפה כיוון, ובדרכ שטופר הולך מוליכין אותו! גדולה מזה, תפיקדו של גדיאל כלוחם באומות ועםקץ כוחו של סMAIL וגדוידי עלה אף הוא בדעת המקובלים הראשונים. ר' יצחק בן יעקב הכהן מסוריה, שכתב כתבי ערב פרטום הזוהר, מזכיר בפירושו על 'טעמי הנקדות, וצורתן' חמשה גוונים או עינים המאירים מעשר הספירות, והם שרים או כחות באצלות המרכבה. והנה על החמייש שבחורות אלה נאמר: 'גדיאל מתפרנס מאצלות קו האמצעי [שהוא ספירת התפארת] שכל גבוי מרום משתווים לפני כבודו ומשבחים ואומרים ברוך כבוד יי' מקומו. ואמרו קצת מחכמי הקבלה כי אין נקרא שם קו האמצעי גדיאל מלשון גודו אילנא (דניאל ה, יא) שהוא עתיד לעקר כל האילן משrho ולקצץ כל ענפיו זהו סMAIL וכל גדוידי שלא ישאר להם שרש וענף'.²⁵

ואם אמרתי שרב גדיאל נער לא נזכר בזוהר, הרי ניתן להוכיח שבעל הזוהר רומו אליו ולא האגדה הנמצאת בס' ארכות חיים. והדברים מוכחים כיצד דברי הזוהר מתפרשים לפעמים לפי פשטם האמתי מתוך מקורות או עניינים שהמהר בר חשב עליהם מבלי להזכיר במפורש²⁶. בפרש בלק

25. עיין בספר קבלות ר' יעקב ור' יצחק הכהן, בקובץ 'מדעי היהדות', ספר שני (ירושלים תרפ"ז) עמ' קו. וכבר העירותי שם שמקור זה שאב בעל ספר הפליאה שהעתיק את הדברים אגב הרחבה (בדפוס קארען תקמ"ד דף ט ע"ד וכ ע"א). מכיוון שהשם גדיאל בא בתורה (במדבר יג, י) כשמו של אחד המרגלים (משבט זבולון) ושמו גדי אל בן סודי, מצאו הדרשנים עניין בשמו. לפי המדרש נקרא גדיאל מפני שאמר דברים קשים כגידים על האל (מדרשו אגדה, מהדורות בובר, על הפסוק), ואילו אחד מבני הקבלה דרשו לשבח: 'שהיה יודע סוד המרכבה וגדות אל ולפיכך נקרא גדיאל בן סודי, מפני שהוא בגלגול בגודלי הדור ובנבאיות' (כ"י פאריס 1841, דף 210 ע"ב, מהמאה הט"ו). כשמו של מלאך נקרא גדיאל בראשונה בחרבא דמשה, מהדורות גאסטר (תרנ"ו), עמ' ו'

שרה 3, בתוך נוסח של השבעה.

26. כגון עניין 'הר נשפה' (ירמיה יג, טז) שנזכר בזוהר ח"ג דף קצ' ע"א ברמז דק מקום התקבץ השדים ולא נתפרש כלל

ח"ג דף קפו ע"א נאם על הפסוק בזכריה ג': 'זיראני את יהושע הכהן הגדול עומד לפני מלאך יי' וגו' — דסליךו ליה לדינא גו והוא מתיבתא דركיעא בשעתה דעתptr מהאי עלמא. עומד לפני מלאך יי' — דא הוא והוא נער ריש מתיבתא דאייהו חתיך דיןיא על כלא'. לולא ידענו את המאמר על רב גדיאל נער, שנכתב בקרבה גדולה ביותר לבעל הזוהר (ולפי דעתך על ידו), היינו ודאי מטערים שה'נער' הזה, שהוא מלאך יי', אינו אלא מטטרון הנער, כפי הכנינו הרגיל בספר הヒכלות המיויחסים לר' ישמעאל ולר' עקיבא. ובאמת הדברים מצטרפים במובן-מה יפה לשימוש הזוהר במושג מתיבתא דרכיעא, שהוא ישיבה למעלה למעלה בגונ-עדן העליון. בעל הזוהר מזכיר במקומות אחדים זה לעומת זה את זוג המושגים 'מתיבתא עילאה' ו'מתיבתא דרכיעא', ומסביר שבכל מקום ששנינו 'מתיבתא עילאה' אין זו אלא ישיבתו של הקב"ה, ואילו 'מתיבתא דרכיעא' היא ישיבה מטטרון²⁷. עד כאן הכל ATI שפיר, ואפשר לקרוא את מאמר הזוהר מבלי מחשבה אחרת. אבל הצירוף הזה של יהושע הכהן הגדול עם הנער ראש הישיבה נמצא גם בספר על רב גדיאל נער, כפי שראינו. כשם שהנער ראש הישיבה מביר את דיןיו של יהושע בן יהוץק בספר הזוהר, כן עומד יהושע בן יהוץק הכהן הגדול על רב גדיאל נער בישיבתו ואוחזו בו ומעמידו על רגליו ואומר לו דברי ניחור מים לאמור: כל תלמידי החכמים שבעולם הם בנייך²⁸: קשה

('אולי למשטה בטורי חשור והר נשפה'), ופירשו נמצא רק אצל ר' משה די ליאון בשער יסוד המרכבה (בטי' משכן העדות) ובפירוש רבינו בחיי בן אשר על התורה לבראשית ד', כב, ('יניציאה ד"ש, דף טז ע"ד') האומר שאربع מלכות השדים מתקבעות בד' התקופות 'בהר נשפה קרובה להרי חשור'.

27. כן הוא בהשומות לזהר פר' יתרו ('רוזין דרזין') ח"ב דף רעד ע"א, ואותן שתי ישיבות זו לעומת זו גם בח"ג דף כסג ע"א, קצב ע"א וקצנו ע"ב.

28. במקום הגירסה הקשה 'חוורי חורי הם בנייך' נמצא בכ"י פאריס: 'חדודי חדודי הם בנייך' שפירשו ברור יותר: החרי-סימן והמחודדים, תלמידי החכמים, הם בנייך.

מקורותיו של 'מעשה רבי גדייל התינוק' בספרות הקבלה לי להניח שצירוף שני האישים בשתי הסיטואציות מקרי הוא, כשם שקשה לי להניח שהכינוי נער לא נבע מתחזת הליינפש מענינים לבבו של בעל הזוהר. נוטה אני להאמין שרבי גדייל נער 'נולד' לבעל הזוהר מתחזק צירוף שני מוטיבים: המלאך גדייל מזה וענין מטטרון הנער ראש היישיבה שברקיע. לעומת הדמות של חנוך בן ירד, שאחורי שס"ה שנים העלה אותו ה' לבין המלאכים והפק למטטרון הנקרא נער בין העליונים והוא עומד בראש ישיב' בה משלו ומלמד תורה לכל המוני מעלה ולתינוקות של בית רבן שמו בלא עתם²⁹ — נתהוותה בדמיונו של בעל הזוהר דמותו של נער אחר, נער ממש, שמת בקטנותו והועמד להיות ראש ישיבת לא בגונ-עדן של מעלה ברקיע אלא בגונ-עדן שלמטה. ובמקום לקרוא אותו 'מטטרון נער' קרא לו 'גדייל נער', בשם המלאך שעתיד לחזור את הדין על סائل וחיליו שהוא מושלך זדון של מעלה ושלמטה. ומה שמטטרון הנער מורה לתינוקות, הרי גדייל הנער מורה לצדיקים דווקא, וכנראה חל פילוג במוטיב היסודי. ועוד הערה ששמעתי מפי חברי דבר סדן, עשויה להפיץ אור נוסף על האסוציאציות שמתוכן נתגשה דמות הנער הקדוש, 'דחתיך דינה על כלא', דווקא סביב השם גדייל. הרי פירוש שם זה כפשוטו דומה ל-*agnus dei*. אפשר ונთיהד כאן באגדה הקבילתית מושג בעל משמעות רבה שנפתחה מפרק נג בס' ישעה בעולם הנזרות? והרי גם באפוקאלאיפסה על שם יוחנן ה/שה' הוא החותר את הדין על השטן ועל חיליו למעלה ולמטה!

הකבלה זו בין מטטרון נער, ראש היישיבה במתיבתא דרקי', עא, לבין رب גדייל נער, ראש היישיבה בהיכל הנוגה, מתבטאת גם בכינויים המופלגים הנדרשים עליהם. כשם שמטטרון הוא 'מלאך ה', כן رب גדייל הוא 'مرאה דמות כבוד ה', ועליו נאמר 'כمرאה הקשת אשר יהיה בענן'. וכשם

29. מטטרון כמורה התינוקות של בית רבן: עבודה זורה ג ע"ב. בעל הזוהר משתמש בReLUON זה במאמר הנ"ל ברזין דרווין דף רעד.

שלדעת הזוהר ולדעת בעל ס' ארחות חיים נשמות הצדיקים עלות מדי שבת בשבתו מגן-עדן של מטה לגן-עדן של מעלה, מתגלה גם רב גדיאל נער, אף על פי שעיקר מושבו בישיבתו בגן-עדן של מטה, במעמד עליון בסוף כל שבעה הרקיעים, כאילו גם הוא עלה למתיבתא דركיעא. כשהרנו יוחנן בן זכאי ביקש לראותו והתענה שבעים תעניות, הראוהו גנוזי שבעה רקיעים בחולם ולסוף כלם ראה אותו ברקיע העליון מזהיר כזוהר הרקיע ושבעים כתות של מאכים סביבותיו וחמשים מפתחות בידו ואותיות שם המפורש על ראשו ונגנו מיד.

יש מקומות בזוהר שנזכר בהם 'ראש מתיבתא דגנתא עדן', ולא נאמר מי הוא, והשאלה נשאלת אם אין כוונת בעל הזוהר לרבי גדיאל נער שלפנינו. הרי על ידו נגלים בגן-עדן 'סתרים ועמוקות אשר הם בתורה' וכל הצדיקים מתוארים לשמען דבריו. גם ר' שמעון בן יוחאי אמר לחבריו, לפי סיפור אגדה קבלית בח"ב דף קצ ע"ב, 'ח'ד מלאה מאינון מלין דלחישו לי מגו ריש מתיבתא דגנתא עדן דלא אמרו באתגלי'.

באמת נמצא סיפור ארוך על ראש ישיבה כזו בגן-עדן של מטה בפרשׁת שלח לך, ח"ג דף כסא ע"ב למטה עד קעד ע"א, והוא מן המאמרים המופלאים והמעניינים ביותר בזוהר, אם כי הוא קטוע וחסר בכמה מקומות, וקירבתו לכמה עניינים שבסדר גן עדן של ס' ארחות חיים, בולטת ביותר. גם התחלה המאמר הארוך זהה חסירה בזוהר שלפנינו, ושמו של ראש הישיבה שכנהרא היה נזכר שם, לא פורש במאמר הקטווע שבידינו. הוא נקרא כאן רק בכינוי הקבוע 'רב מתיבתא' סתם. הוא דורך בפניו ר' שמעון בן יוחאי לחבריו סודות התורה, ולפעמים הם שומעים תורה בשם רב מתיבתא זה מפני ממונה או מורה-ידרך המעביר אותם בנוף שהוא ספק ארץ מתיר-מדבר וספק גן-עדן. מתגלות אליהם דמיות רבות מתוך יישיבות גן-עדן והם רואים מערות הצדיקים ובתי הנשים הצדיקות ושאר ענייני גן-עדן, ופרטיהם רבים כאן קשורים קשר הדוק עם שאר חלקיים של סדר גן עדן שבס'

מקורותינו של 'מעשה רבי גדיאל התינוק' בספרות הקבלה
ארחות חיים³⁰. מלבד כמה דרושים של 'רזין עתיקין' שהם
שומעים מפי רב מתיבתא זה³¹, בא כאן גם תיאור חזוני
ארוך של היכל פנימי מאד, שאינו אלא מגaldo של מלך
המשיח (ח"ג דף קסד ע"ב). כל הדפים הללו מהווים כעין
ויריאציה והרחבה רבה של מוטיבים המונחים ביסוד סדר גן
עדן הנ"ל, ונשאלת השאלה אם אין קשר ישיר בין רב גדיאל
נעර ואותו רב מתיבתא עלום-השם, היודע את כל סודות
גן-עדן וסודות התורה, והיודע לתאר גם את היכלו של מלך
המשיח — והרי ראיינו בס' ארחות חיים שהיכלו של רב
גדיאל נער סמוך להיכלו של המשיח, וגם כאן ההקבלה בין
מטטרון במסורת היכלות לבין רב גדיאל בולטת
 מבחינה אחרת: בספר היכלות' (המכונה גם ספר חנוך
 העברי) מגלת מטטרון המלאך לרי ישמעאל את סודות היכִ
 לות המלאכים ועניני צבאות מרום, ואילו בקטע זה של רב
 מתיבתא מגלת ראש הישיבה שבגן-עדן לרשב"י את סודות
 גן-עדן של מטה, והם 'פורהחים' מהיכל להיכל. מאידך גיסא
 קרוב המוטיב היסודי שבאגדה על רב גדיאל נער למוטיב
 חביב ביותר על בעל הזוהר בכל חלקי ספרו, והוא עניין
 ה'ינוקות'. ככל מיini לבושים מופיעים כאן סיפורים על
 כבעל גילויים מיסטיים, בין שהוא בןו של רב המונא סבא
 או בןו של ר' יוסי דפקיעין, מדמיות אגדת הזוהר, בין
 שהוא סתם ינוקא ללא יהוס קבוע. אגדת רב גדיאל נער
 שייכת למסגרת הסיפורים והאגדות האלה, שבבעל הזוהר
 טיפח אותו כל כך³². והרי צוותת ר' אליעזר הגדול, הוא

30. המאמר על דירות הנשים הצדיקיות הבא כאן בזוהר (ח"ג דף
 קסז ע"ב) מקביל לו שבסדר גן עדן, עמ' 136 (לפני המאמר
 על רב גדיאל נער!). ויש شيئاוים בעיבוד כמה פרטיים. הרמן
 על מתיימדבר וישבותיהם בסדר גן עדן (שם) מובן מתווד
 אריכות הדברים בנושא זה בקטע שבזוהר.

31. ח"ג דף קסח ע"א.

32. עניין גילויי הינוקא הקשור לקר פסיכולוגי לאגדה אחרת שנית
 פתחה בחוג בעלי הקבלה בסוף המאה ה"ג או אחר כך, והוא